

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті детально досліджено існуючі економічні теорії розвитку соціально-економічних систем: від ліберальної до інституційної. Проведено аналіз їхньої сумісності із метою та завданнями сталого розвитку з урахуванням впливу глобальних світових трансформацій.

Ключові слова: соціально-економічна система, модель розвитку, глобалізація, сталий розвиток.

Відродження України, а особливо темпів її економічного розвитку, нерозривно пов'язані з адаптацією у світовому глобальному просторі та визначенням місця в сучасному світовому господарстві. Означений процес передбачає альтернативність та необхідність пошуку й обґрунтування вітчизняної моделі соціально-економічного розвитку. Історичний досвід свідчить, що головною причиною системних криз є неспроможність окремих країн пристосуватися до глобальних перетворень, які є домінуючими на сучасному етапі розвитку.

Але не тільки глобалізація визначає розвиток економіки. Світові цивілізації протягом довгої історії визнали необхідність гармонізації взаємодії між навколишнім середовищем, суспільством і економікою. Наслідком цього є формування ідей сталого розвитку. Отже, пошук національної моделі повинен базуватися на принципах сталого розвитку та враховувати вплив глобалізації як на світову економіку в цілому, так і на внутрішній економічний потенціал країни.

Означеній проблематиці в наукових публікаціях присвячено достатньо уваги. Вона досліджується в працях Л. Антонюк, В. Артеменка, Дж. Гелбрайта, В. Данилишина, Ф. Хайєка. У них детально проаналізовані моделі розвитку, які базуються на альтернативних принципах, їхня спроможність до адаптації та виживання в глобальному середовищі. Але сучасні тенденції вимагають більш комплексного підходу до формування моделі розвитку національної економіки на базі узагальнення здобутків різних шкіл економічної теорії.

Отже, метою статті є формування теоретично-методологічних засад національної моделі розвитку.

Світова економічна теорія в різні часи пропонувала різноманітні моделі розвитку соціально-економічних систем відповідно до тих чи інших пріоритетних факторів зростання, залежно від масштабів і напрямків впливу держави на функціонування економіки, рівня економічного і державного лібералізму [1]. Найбільшого поширення після другої світової війни набули ідеї неолібералізму та інституціоналізму.

В основі ліберальних моделей лежить орієнтація на вільний розвиток ринкових структур з мінімальною участю держави в управлінні економікою. Головним регулятором економічних процесів має бути ринкова стихія, вільна конкуренція. Учасники ринку, взаємодіючи один з одним у процесі виробництва, об-

міну і споживання, набувають певних знань, згідно з якими і формують власну стратегію поведінки на ринку. Основою мотивації тієї чи іншої дії при цьому є вартість товару (послуги), виробленого і спожитого учасниками ринкового процесу, про що кожен з них сигналізує через встановлення певних цін. За допомогою цих цін ринок координує функціонування своїх суб'єктів, залишаючи тих, які зуміли розробити оптимальну для умов, що склалися на ринку, стратегію поведінки, і вибраковуюючи тих, які обрали неефективний спосіб здійснення комерційної діяльності. Успішна економічна діяльність (або реалізація тих сподівань, які до неї призвели) залежить, головним чином, від точності передбачення майбутніх цін. Такі передбачення ґрунтуються на поточних цінах і аналізі тенденцій їхніх змін [2].

Модель ринкового господарства, що пропонується прихильниками ліберального спрямування розвитку економіки, в ідеалі повністю виключає пряме втручання держави в хід економічних процесів. Держава має виступати регулятором загальної рівноваги економіки і органом економічного, соціального, правового захисту підприємців. Мотивується це тим, що спроби держави регулювати стан економіки, передусім шляхом впливу на сферу кредитно-грошових відносин, призводить до розбалансування економіки внаслідок спотворення державою сигналів, які посиляються окремими економічними підсистемами.

Так, спроби стимулювання економічного зростання шляхом штучного зниження кредитної ставки дезорієнтує підприємців, не виправдано підвищуючи їхню інвестиційну активність. Очевидно, що без додаткової емісії часовий період такої активності визначатиметься обсягами поточних заощаджень.

Розвиток ситуації, таким чином, може здійснюватися згідно з такими сценаріями:

1. Перевищення в певний момент часу інвестиційними потребами обсягів поточних заощаджень, що (за умови відсутності додаткової емісії), природно, викличе згортання виробництва і економічну кризу.

2. Емісія на рівні, який перевищує необхідний для забезпечення реального зростання економіки, що неминуче запустить механізм самоприскореного розвитку інфляції і викличе, таким чином, дезорієнтацію виробництва, відволікання «трудових і інших ресурсів, направляючи їх на ті види діяльності, котрі можуть підтримуватися лише завдяки додатковим інвестиціям, що фінансуються за рахунок триваючого збільшення грошової маси» [2]. Аналогічно закінчуються і спроби держави використати інфляцію для боротьби з безробіттям.

Прихильники ліберальної моделі розвитку заперечують також необхідність державного регулювання соціально-економічної сфери, виступаючи за відміну широкомасштабних державних програм допомоги бідним. Мотив при цьому той же: дезорієнтація бідних унаслідок превалювання утриманських стимулів над ринковими.

Одним із способів досягнення сталого розвитку економіки, на думку одного з головних ідеологів сучасного ліберального напрямку Ф.А. Хайєка, є позбавлення держави повноважень втручатися в економічне життя суспільства шляхом маніпулювання кредитно-грошовими відносинами, у т.ч. й емісійною

діяльністю [4]. Для цього пропонується ввести гроші як звичайний товар у ринковий процес і, отже, виробляти їх ринковим способом.

Гроші денаціоналізуються, тобто валюти перетворюються в конкуруючі між собою на міжнаціональному грошовому ринку товари, наслідком чого стає вибраккування погано забезпечених і погано керованих валют. Таким чином, ринок сам визначає найбільш прийнятну для використання грошову одиницю (яка є найкращим засобом платежу і зберігає свою вартість у часі), що, у свою чергу, здатне забезпечити сталість кредитно-грошової і банківської системи і країни [4].

Неоліберали взяли на озброєння один із головних принципів ліберального вчення, який базується на визнанні приватної власності й індивідуальної свободи як основи економічного життя, але водночас, на відміну від лібералів, використовували в процесі аналізу макроекономічний підхід. Розвиток неолібералізм визначає як процес органічного поєднання кількісних і якісних змін соціально-економічної сфери суспільства.

Однією з найвідоміших концепцій традиційного інституціоналізму є так звана «теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства». Характерною особливістю моделі економічного розвитку такого типу є орієнтація усіх сфер життєдіяльності суспільства на найсучасніші інформаційні технології. Таким чином, наука і техніка розглядаються як основні рушійні сили і фактори економічного розвитку.

Економічна система згідно з такою моделлю характеризується панівним становищем великих акціонерних товариств, корпорацій, ТНК (як основних носіїв НТП), фактичним зрощуванням останніх із державою. Державне управління економікою в цьому випадку здійснюється передусім на користь інтересів найбільших компаній (у ряді випадків на шкоду сталості загальнонаціонального розвитку).

Комплексне дослідження моделі такого типу міститься в роботах Дж. Гелбрейта [5]. Запропонована ним модель названа корпоративістською або моделлю плануючої системи, разом із традиційною ринковою моделлю (одним із різновидів якої є описана вище ліберальна модель) розглядається як неокласична модель II.

Припускається, що сучасна ринкова економіка розвивається в рамках цих двох паралельно функціонуючих моделей. Перша відображає діяльність порівняно невеликої кількості дуже великих фірм, друга – численності дрібних і середніх. У ринковій системі спостерігається певне поєднання монополії, конкуренції і державного регулювання. Плануюча система є жорстко регульованою. Відрізняють ці дві структури не лише масштаби і кількість фірм, що їх формують, але й основні цілі розвитку, середовище функціонування, побудова стосунків із державою, рівень сталості тощо.

Головною метою функціонування ринкової економіки є не процес максимізації одержання прибутку, а корпоративна економіка.

Мета розвитку визначає стратегію діяльності компаній, які входять до складу зазначених економічних систем. Оскільки корпоративна економіка націлена на одержання достатньо високого, головне, сталого рівня прибутку, на до-

сягання цього спрямована діяльність фірм, що входять до цієї системи. Реалізація поставленої мети здійснюється всіма можливими засобами, головним чином, через контроль над цінами і виробничими витратами, управління попитом, забезпечення необхідного рівня державної підтримки тощо.

У класичній ринковій системі ціна формується під впливом обсягів виробництва. Корпоративна економіка, в якій відсутня мобільність ринкової системи, для одержання стабільних рівнів прибутку встановлює обсяги виробництва з урахуванням певного рівня цін, який дозволяє забезпечити досягнення головної мети свого розвитку. Через те, що другим пріоритетом корпоративної економіки є забезпечення власного зростання, рівень цін має також відповідати можливостям розширення обсягів продажу. Таким чином, ціни сформовані в межах плануючої системи, в ринковій вони виступають як вхідний параметр, який задається ззовні. Через такі ціни здійснюється негативний вплив на суб'єктів ринкової системи, передусім на рівень їхніх доходів.

Плануюча система функціонує в тісному зв'язку з державою, політику якої визначає з урахуванням власних потреб. При цьому останні ототожнюються з інтересами суспільства, в результаті чого припиняються різні спроби порушення усталеного порядку взаємовідносин з державним бюрократичним апаратом і законодавчою владою.

Незважаючи на свою могутність, плануюча система є набагато менш сталою порівняно із ринковою. Остання, згідно із законами розвитку традиційного ринку, здатна пристосовуватися до впливу діючих на неї факторів, тобто має тенденцію до саморегулювання. Плануюча ж система жорстко контролює власне середовище і за відсутності державної підтримки схильна до несталості і депресій.

В умовах паралельного існування ринкової і корпоративної систем досягнення сталого економічного розвитку Дж. Гелбрейт вбачає в подоланні за допомогою держави хронічної нерівності між цими системами, для чого він пропонує створити умови для посилення конкурентоспроможності ринкової системи і її членів. Дж. Гелбрейт – переконаний прихильник активного державного впливу на економічний розвиток, причому в тому числі і методами позаекономічного характеру (зокрема, соціального регулювання) [5].

Інституціоналісти розширили трактування розвитку. Останній, на їхню думку, треба розглядати як єдиний процес удосконалення, поряд з економічною складовою, всіх сфер життєдіяльності людства, які в цілому забезпечують повноцінність його існування і відтворення. У цьому контексті в основу розвитку покладено людські ресурси, їхній базовий стан і можливі перспективи вдосконалення, а накопичення людського капіталу стає по суті синонімом терміна «розвиток». При цьому слід підкреслити, що процес накопичення людського капіталу передбачає не абстрактне збільшення останнього, а створення реальних передумов для його найефективнішого використання в господарській діяльності. Людський капітал розглядається як «сукупність усіх продуктивних якостей працівника, тобто надбаних знань, навичок, а також мотивації, енергії, що використовуються для виробництва економічних благ» [3]. Відповідно процес накопичення людського капіталу включає в себе отримання освіти, виховання, медичних послуг, залучення до трудової діяльності тощо.

Поряд з наведеними вище моделями економічного розвитку для країн, що розвиваються, вельми актуальним є також здійснення вибору (виходячи із ступеня інтеграції національної економічної підсистеми у світогосподарську мега-систему) між моделями національного розвитку і неоліберальної глобалізації.

Розвинені держави не стоять перед таким вибором – ними вже давно односторонньо обрано шлях глобалізації економічного розвитку. Очевидно, що наслідки вибору такого напрямку розвитку для розвинених країн і держав, що розвиваються, в цілому суттєво відрізняються.

Перша група країн, здійснюючи лібералізацію зовнішньоекономічної сфери і частково скорочуючи рівень державної фінансової підтримки національної економіки, водночас ефективно сприяє власному соціально-економічному розвитку, замінюючи одні методи державного регулювання на інші. Тим самим забезпечується захист національних економічних інтересів на світовій арені і одночасно із цим демонструється готовність прямувати шляхом подальшої лібералізації економіки з метою справити відповідний вплив на країни, що розвиваються, і змусити їх до здійснення аналогічних заходів.

Проте наслідки таких лібералізаційних заходів у державах, що розвиваються, будуть далеко не адекватними тим, котрі проявляються в економічно сильних державах. Якщо останні в процесі інтенсифікації глобалізаційних процесів здійснюють нарощування власної економічної могутності, у тому числі немалою мірою за рахунок переносу своїх проблем на периферію, то для країн, що розвиваються, безоглядне втягування у кругообіг світових фінансових і економічних потоків здатне викликати посилення зовнішньої залежності національних економічних і політичних систем, сировинної орієнтації експорту, внутрішніх структурних диспропорцій у розвитку як економічних, так і соціальних сфер, послаблення ролі держав як основного захисника соціально-економічних інтересів національних співтовариств у протистоянні із сильнішими конкурентами на внутрішній і світовій арені.

Водночас ігнорування глобалізаційних процесів можливе в сучасних умовах достатньо економічно і політично сильними і через це незалежними країнами, або такими державами, яким внаслідок їхньої економічної слабкості нема із чим вийти на світові ринки.

Таким чином, вирішення проблем сталого розвитку особливо актуальним є для країн, які розвиваються, і мають чіткі ознаки нестійкості. Так, якщо першочерговою проблемою розвинених держав є забезпечення «безвізового» функціонування економіки як запоруки стабільності національного соціально-економічного розвитку, то перед менш розвиненими країнами, передусім постає завдання забезпечення стабільно високих темпів економічного зростання як головного фактора наступних прогресивних перетворень усіх сфер життєдіяльності національних суспільств.

Тому країни, що розвиваються, метою яких є розвиток у напрямку становлення ринкових відносин в економіці, мають всебічно врахувати попередній досвід світового економічного розвитку (особливо стосовно головних факторів зростання, форм і методів державного впливу) і використати його з урахуван-

ням національних особливостей і умов сучасного стану світогосподарських відносин для побудови власних моделей сталого соціально-економічного зростання.

Література

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: монографія / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
2. Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Артеменко // Регіон. економіка. – 2006. – № 3. – С. 85-85.
3. Нуреев Р. Теории развития / Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 2000. – № 6. – С. 126-145; № 7. – С. 141-156; № 9. – С. 136-157; № 10. – С. 134-154.
4. Хайек Ф.А. Частные деньги / Ф.А. Хайек. – М.: Ин-т нац. модели экономики, 1996. – 229 с.
5. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество: [пер. с англ.] / Дж. Гелбрейт. – М.: АСТ: Транзиткн; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
6. Данилишин В.М. Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління: монографія / В.М. Данилишин. – К.: Ніч. лава, 2001. – 260 с.
7. Белокрылова О.С. Теория переходной экономики: учеб. пособие / О.С. Белокрылова, П. Герст, Г. Томпсон. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 352 с.
8. Білорус О.Г. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / О.Г. Білорус [та ін.] ; відп. Д.Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.
9. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины / В. Геец // Экономика Украины. – 2010. – № 3. – С. 4-20.
10. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. – К.: ІЕП, 2000. – 341 с.